

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Желізняк Василь Михайлович

УДК 94(477)“1796/1914”:351

**ГУБЕРНАТОР В СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 1796 – 1914 рр.
(НА МАТЕРІАЛАХ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)**

07.00.01 – історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Тернопіль – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор

Бармак Микола Валентинович Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, завідувач кафедри історії України.

Офіційні опоненти

доктор історичних наук, професор

Каденюк Олександр Степанович,

Подільський державний аграрно-технічний університет, професор кафедри історії і філософії;

кандидат історичних наук, доцент

Брославський Володимир Любомирович,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, доцент кафедри історії України, начальник відділу виховної роботи.

Захист відбудеться “19” березня 2013 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, ауд. 31).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий “18” лютого 2013 р.

В. о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

І.П. Куций

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Нове співвідношення політичних сил, яке склалося в Європі в останній третині XVIII ст., дозволило Російській імперії розширити свої володіння. В результаті поділів Речі Посполитої Правобережна Україна увійшла до складу Російської імперії, у якій розпочалося реформування управлінської системи і формувалася нова система регіональних та місцевих органів влади, тому вважаємо за доцільне розглядати процес становлення та розвитку системи місцевого управління на чолі з губернатором у Волинській губернії. Оскільки навіть історія окремої адміністративно-територіальної одиниці здатна продемонструвати різноманітність підходів державної політики до місцевого управління.

Актуальність дослідження посилюється, тим у кожній губернії існували регіональні умови виконання губернатором своїх повноважень, що зумовили прояв характерних рис губернаторської влади, притаманних кожній губернії.

Російський уряд розумів неможливість проведення форсованої інкорпорації Волині і необхідність враховувати конкретні обставини. Тому за ефективну реалізацію на місцях прийнятих у центрі рішень мав відповідати особисто губернатор. Його успішна діяльність мала завершити побудову дієвої системи управління на місцях. Від діяльності волинського губернатора влада розраховувала досягти успіху у впровадженні своєї економічної, релігійної та національної політики. Прикордонне розташування Волинської губернії посилювало значимість посади губернатора.

Дослідження спрямоване на вивчення особливостей становлення та удосконалення губернаторської системи управління Російської імперії на Волині відповідно до змін, які відбувалися у сфері управління імперії з кінця XVIII ст. – до початку XX ст.

Політичні зміни в Україні, що відбулися останнім часом, посилили інтерес до дослідження проблематики з історії політичних інституцій. За останні двадцять років відбулися серйозні зміни, що стосуються як органів центральної, так і місцевої влади. Саме тому теоретичне осмислення набутого у минулому досвіду реформування системи управління можуть посприяти покращити його у найближчому майбутньому.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках планів науково-дослідної роботи кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Автор дисертації взяв участь у виконанні теми «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (номер державної реєстрації теми 0111U009915).

Метою дисертаційної праці є визначення основних напрямків, форм, методів діяльності волинського губернатора, а також з'ясування його місця в системі державного управління Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст.

Поставлена мета передбачає розв'язання наступних завдань:

- дослідити історичні умови запровадження губернської системи управління на Волині;
- проаналізувати функціонування основних підрозділів губернського управління щодо їх підпорядкування губернаторові, а також еволюцію становлення губернаторської влади з початку XIX до початку XX ст.;
- визначити взаємодію волинського губернатора із дворянсько-шляхетськими представницькими інституціями;
- з'ясувати роль та місце губернатора у здійсненні економічної політики імперії на Волині;
- висвітлити основні напрямки його діяльності в релігійній політиці влади у краї;
- розкрити роль волинського губернатора у здійсненні національної політики Російської імперії на Волині в досліджуваній період.

Об'єктом дисертаційної роботи є діяльність волинського губернатора у системі місцевого управління Російської імперії.

Предметом дослідження стали напрями, форми і методи діяльності губернатора як головного представника влади, що реалізовував політику самодержавства в економічній, релігійній та національній політиці імперії на Волині через систему адміністративної діяльності місцевих інститутів влади.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено використання засадничих принципів історичної науки: історизму, розвитку, об'єктивності, системності та наукового плюралізму. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи історичного дослідження. Обґрунтуванню обраних методів присвячено окремий підрозділ дисертаційного дослідження (1.3). Зокрема для визначення певних історичних етапів, хронологічних меж існування Волинської губернії та побудови відповідної періодизації застосовувався проблемно-хронологічний метод. Системний метод використовувався для вивчення структури суспільства, визначення структурних і функціональних особливостей органів управління Волинської губернії, а також для отримання знань про особливості їх функціонування. Під час порівняння повноважень волинського губернатора, особливостей і закономірностей їх розвитку та функціонування з внутрішніми губерніями Російської імперії ми користувалися історико-порівняльним методом. Для з'ясування особистісного впливу губернатора на справи в губернії послуговувалися біхевіористичним методом та методом репутаційного аналізу. Застосування міждисциплінарних методів дозволило адекватно підійти до вирішення проблем, пов'язаних з основними складовими дисертації.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період з 1796 р., коли було утворено Волинську губернію, й до 1914 р., тобто до початку Першої світової війни. Окреслені хронологічні рамки дозволяють визначити роль і місце губернатора в регіональній історії. Для з'ясування особливостей утворення Волинської губернії здійснено огляд поділів Речі Посполитої, оскільки саме тоді розпочалося формування губернії та організація губернської влади. Таким чином, хронологічні рамки дослідження становлять цілісний і завершений період в історії Волині.

Територіальні межі дослідження визначено територією Волинської губернії як адміністративно-територіальної одиниці Російської імперії в межах Правобережної України зазначеного історичного періоду, тобто охоплюється територія сучасних Житомирської, Волинської, Рівненської та північні райони Тернопільської області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше в українській історіографії комплексно досліджено посаду губернатора та межі його губернської влади у Волинській губернії з урахуванням специфіки місцевого управління краю в кожен із історичних етапів його існування. Відображено регіональні особливості функціонування органів управління на Волині через дослідження ролі та місця волинського губернатора в економічній, релігійній та національній політиці самодержавства. На основі критично проаналізованих фактів, архівних документів та реконструкції окремих суспільно-політичних подій доведено, що волинський губернатор за допомогою владних структур губернаторської влади усі свої сили скеровував зусилля на приведення місцевих управлінських структур до уніфікації з метою повної інтеграції краю до складу Російської імперії.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали, теоретичні положення та висновки дисертації можуть бути використані при підготовці узагальнених та спеціальних праць про волинського губернатора, історіографічних і краєзнавчих видань, посібників, спеціальних статей. Крім того, при написанні конкретно-проблемних та узагальнюючих праць з історії України XIX – початку XX ст. і державних установ, які діяли на території України. Результати досліджень рекомендовано використати при розробці вузівських підручників для гуманітарних факультетів, на яких вивчається історія України та історія держави і права.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження викладені у доповідях на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, зокрема: III Волинській Міжнародній історико-краєзнавчій конференції (м. Житомир, 12–13 листопада 2010 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 10–11 травня 2011 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми гуманітарної освіти» (м. Кременець, 20–21 жовтня 2011 р.); IV Волинській Міжнародній історико-краєзнавчій конференції (м. Житомир, 18–19 листопада 2011 р.); VI краєзнавчій конференції, присвяченій Дню пам'яток історії та культури «Брідщина – край на межі Галичини й Волині» (м. Броди, 20 квітня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.); Міжнародній науковій історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 520-річчю Дубенського замку «Твердиня над Іквою» (м. Дубно, 17–18 жовтня 2012 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 14 наукових публікаціях, із яких 7 опубліковані у фахових збірниках, 7 – матеріали конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (333 позиції), 7 додатків. Обсяг основного тексту дисертації 180 сторінок. Загальна кількість 242 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, її значущість, визначено мету, основні завдання, об'єкт та предмет дослідження, його хронологічні та територіальні рамки, доведено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про апробацію результатів виконаної роботи, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Стан наукового розроблення проблеми, аналіз джерельної бази та методологія дослідження»** розглянуто науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, що вивчали діяльність губернатора в системі управління Російської імперії загалом та Правобережної України, в тому числі Волинської губернії, зокрема. Використовуючи поетапно-хронологічний підхід, літературу окресленої теми ми поділили на декілька груп із виокремленням адміністративного, економічного, релігійного та національного аспектів діяльності губернатора. Такий розподіл найкраще ілюструє ставлення вчених до проблем дослідження, оскільки класифікує їх за теоретичними підходами, ідеологічними та методологічними принципами, якими керувалися автори при написанні робіт.

До першої групи увійшли праці дореволюційних правників російської державної школи, а саме С. Егізарова, А. Градовського, А. Лохвицького, І. Страховського, І. Андрієвського і І. Блінова, які детально вивчали структуру і компетенцію губернської адміністрації, систематизували і глибоко проаналізували законодавство, що визначало діяльність місцевого управління дореформеної та пореформеної Росії. У дореволюційній історіографії проблеми становлення та розвитку інституту губернаторства розглядаються досить глибоко, проте певною мірою обмежено, тому єдиними доступними джерелами для учених були матеріали законодавства та офіційної періодики.

До другої групи увійшла історіографія радянського періоду, яка впродовж тривалого часу не досліджувала проблем місцевого управління та чиновництва XIX ст. Це було спричинено тим, що радянська влада заперечувала корисність для трудового люду системи місцевого управління, що сформувалася у Російській імперії та Європі до початку XX ст., вважала її абсолютно чужим їй феноменом. У післяреволюційні роки радянські історики акцентували увагу на проблемах соціально-економічного розвитку, робітничому, селянському і революційному русі. На початку 60-х рр. XX ст. спостерігається прояв інтересу радянських науковців до вивчення державного апарату самодержавної Росії. Одними із перших ґрунтовних досліджень губернського та повітового адміністративного апарату стали праці радянських істориків Н. Єрошкіна, М. Шумілова та П. Зайончковського. Уведенням аграрної проблематики відзначається український історик Д. Пойда із

працею «Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866–1900 гг.)».

Починаючи з 90-х р. ХХ ст. функціонуванню адміністративних установ Російської імперії на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. присвячено роботи В. Шандри, М. Бармака, А. Скрипника, В. Грицака та ін. У працях В. Шандри описано діяльність генерал-губернаторів правобережних губерній; звертається увага на роль особистих якостей вищих чиновників-адміністраторів у реалізації інтеграційного політичного курсу уряду щодо українських земель після 1832 р.; висвітлено конкретні прояви цієї політики, а також методи, за допомогою яких проводилася боротьба за землю з польськими землевласниками, спроби асиміляції місцевого населення, завпровадження російської мови та звичаїв. Механізм входження земель Правобережної України до складу Російської імперії наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст. з точки зору впровадження управлінської системи дослідив професор М. Бармак.

Цією проблематикою займалися зарубіжні учені, зокрема французький дослідник Д. Бовуа, який відтворив важливі моменти тогочасних польсько-українських стосунків у ХІХ ст. Заслуговує на увагу колективна монографія російських істориків М. Долбілова та О. Міллера «Западные окраины Российской империи». У праці дослідники окремо виділяють єврейське, польське та українське питання, що виникли саме в цьому регіоні і зберегли актуальність до краху Російської імперії.

Історіографічний аналіз дозволив зробити висновок про те, що в історичній літературі вивчалися різні аспекти як створення загальноімперської управлінської моделі та її розвитку, так і специфіка окремих владних інституцій в окраїнних регіонах. Але у сферу наукового інтересу не потрапили дослідження владних повноважень волинського губернатора і його впливу на реалізацію урядової політики у Волинській губернії.

Основою джерельної бази дисертаційної роботи є архівні та опубліковані матеріали, різні за ступенем інформативності. Під час аналізу джерел їх поділено на групи: 1) законодавчі матеріали; 2) матеріали архівних установ – звіти, звернення, записки, огляди, рапорти, різноманітні циркулярні розпорядження губернаторів та формулярні списки керівників губернії; 3) ювілейні видання МВС та статистичні матеріали; 4) періодичні видання; 5) документи особистого походження (мемуари, спогади очевидців про державних діячів і губернаторів).

Перша група опрацьованих нами джерел є найчисельнішою, оскільки нормативно-правові акти формували розвиток губернаторської влади та її окремі сфери. Усі важливі на цю тему законодавчі акти, які за змістом нагадують управлінські розпорядження, опубліковані у трьох Полных собраниях законов Российской империи, в яких їх систематизовано у хронологічному порядку, із заголовками та зазначенням їхнього походження.

Другою за чисельністю групою джерел дослідження стали матеріали архівів, які розташовані в межах кордонів існування Волинської губернії станом на 1914 р. Територіальний підхід при виборі

архівних установ дозволив використати у дослідженні різні за характером, походженням і змістом опубліковані та неопубліковані документи й матеріали, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України, в м. Києві (ЦДІАК України), Державного архіву Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), Державного архіву Волинської області (Держархів Волинської обл.), Державного архіву Рівненської області (Держархів Рівненської обл.) та Державного архіву Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.).

Основним джерелом інформації про діяльність установ та інституцій періоду Російської імперії XIX – початку XX ст. є архівні матеріали ЦДІАК України. Серед них: листування з Міністерством внутрішніх справ та із різними центральними установами, між підлеглими урядовцями та «присутственими» місцями, різноманітні звіти, інформаційні матеріали, розпорядження тощо. Наприклад, документи у фонді «Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора» (№ 442) демонструють функціонування інституту генерал-губернатора на Правобережжі України, з яким губерньська адміністрація постійно коригувала і узгоджувала свої рішення.

Покладені на губернатора повноваження виконувалися ним за допомогою губерньської адміністрації, у якій основним оперативно-виконавчим органом була канцелярія. Тому важливими є матеріали із фонду 70 «Канцелярії Волинського губернатора» Держархіву Житомирської обл., а саме: звіти волинських губернаторів, документи щодо іноземних колоністів, розпорядження повітовим і губерньським установам, постанови губернатора щодо конфіскації маєтків учасників польських повстань, службове листування та інші документи, що мали інформативний характер. На основі цих документів досліджено стан губерньського керівництва у різні історичні періоди існування влади самодержавства на Волині, оскільки повноваження та завдання губернатора постійно змінювалось і залежали від особистості імператора та соціально-політичних зрушень і перемін у країні.

Роль губернатора в економічному житті краю прослідковуємо на матеріалах фондів: «Луцька міська управа» (ф.3, Держархів Волинської обл.), «Волинське товариство хмелярів» (ф.187, Держархів Житомирської обл.), «Житомирська міська управа» (ф.62, Держархів Житомирської обл.), (ф.146, Держархів Житомирської обл.) «Волинські дворянські депутатські збори», які дають підстави стверджувати, що губернатор спрямовував свою діяльність у цій сфері на якнайповніше використання ресурсного та людського потенціалу в інтересах самодержавства та інтеграцію краю в Російську імперію. Релігійна політика імперії в правобережних губерніях була відмінною від тієї, яку проводили у внутрішніх губерніях держави. Це яскраво демонструють додаткові вказівки до царських маніфестів і указів, що містяться у фонді «Острозький повітовий суд» (ф.22, Держархів Рівненської обл.). Священнослужителі Російської православної церкви (РПЦ) разом із землевласниками були опорою самодержавства в краї. Священики підтримували губернатора на місцях, поширювали урядову інформацію й спряли інтересам імперії. Про це свідчать матеріали фондів «Волинська духовна консисторія» (ф.1, Держархів Житомирської обл.), «Волинське об'єднане по забезпеченню побуту

православного духовенства і у селянських справах присутствіє» (Ф.418, Держархів Житомирської обл.) та інші. Для влади також були важливі православні святині Волині, тому, деякими із них, опікувався волинський губернатор особисто, про що є інформація ми дізналися з фонду 258 «Почаївська Успенська Лавра» Держархіву Тернопільської обл.

Третю групу джерел було сформовано з огляду використання ювілейних та пам'ятних дат в історії імперським урядом при видавництві книг, що засвідчували історичну єдність усіх народів імперії і виконували урядові завдання. Доповненням до таких видань слугували матеріали, що друкувалися в періодичній пресі. Однак преса демонструвала офіційну урядову ідеологію і її дані необхідно піддавати критичному аналізу.

Останню групу джерел формує мемуарна література, яка дозволила дослідити специфіку і особливості управління краєм волинського губернатора, з'ясувати реальний стан справ у губернії. Пам'ятками мемуарної літератури є спогади графа Е. Комаровського, який описував діяльність тогочасного губернатора М. Комбурля; «История моего современника» В. Короленка, в якій він записав спогади важливі події, що відбулися в губернському центрі.

Виходячи зі стану наукової розробленості проблеми та особливостей джерельної бази, характеру теми дисертації, мети й завдань, було використано низку наукових принципів та спеціальних методів історичного дослідження. Їх врахування та опрацювання під час написання дисертаційної роботи дозволило обрати найбільш оптимальні. В основу дослідження було покладено використання засадничих принципів історичної науки: історизму, розвитку, об'єктивності, системності та наукового плюралізму.

У комплексі з науковими принципами, використаними під час дослідження губернатора в системі влади Російської імперії на матеріалах Волинської губернії, застосовуються методи, що визначаються метою, завданнями, джерельною базою та наявною методологічною основою соціально-гуманітарного пізнання. Розв'язуючи заплановані дослідницькі завдання, ми використали дві групи методів: загальнонаукові та спеціальні.

Загальнонаукова група методів складається з таких як: аналізу та синтезу (для опрацювання джерел та фактів; метод аналізу використовувався на всіх етапах даного дослідження), індукції та дедукції (забезпечують вивчення поодиноких суспільно-політичних фактів та уможливають перехід до загальних положень і навпаки), систематизації (передбачає вірне упорядкування та групування зібраної інформації для доведення окремо взятої гіпотези), структурно-системний (забезпечує можливість виділення об'єкта дослідження, що дозволило його вивчення із збереженням цілісності та логічності наукових міркувань), статистичний метод (був використаний для визначення адміністративно-територіальних розмірів Волинської губернії та соціально-етнічного складу населення губернії).

Другий розділ – «Інститут губернаторства у системі управління Російської імперії 1796 – 1914 рр.» – присвячений дослідженню історії формування губернії та організації губернської влади на Волині після поділів Речі Посполитої. У роботі зазначено, що реалізація інкорпораційної політики російського самодержавства та налагодження дієвого адміністративного управління у Волинській губернії потребувало передислокації та подальшого розквартирування на території краю значної кількості військових формувань. Саме тому безпосереднім розширенням меж Російської імперії займався генерал-губернатор, а військова діяльність генерал-губернатора на початковому етапі переважала над цивільною.

1 травня 1795 р. з'явився указ про впровадження нового адміністративно-політичного устрою інкорпорованих областей. Із цих земель та округів Брацлавської й Ізяславської губерній та Кам'янецької області відповідно до «Установлень для управління губерній Всеросійської імперії» від 7 листопада 1775 р. створили три губернії, а саме: Брацлавську, Волинську та Подільську. 6 серпня 1796 р. у м. Житомирі відбулись урочистості, присвячені відкриттю намісництва і губернських установ.

Першочерговим завданням діяльності адміністративних установ губернатора було вирішення питань щодо облаштування та постачання усім необхідним військових частин, розміщених на Волині. Через прикордонне розташування краю довелося встановлювати кордон із Австрійською імперією. Розмежувальні роботи проводила землемірська комісія під керівництвом губернатора, яка розпочала працювати 1801 р. Кордони між губерніями, відповідно до імперської практики, проводились за принципом «прямої лінії».

Шляхта Волині була прирівняна до російського дворянства і тому мала право обирати через дворянське зібрання державних чиновників та станових урядовців. Останні виконували свої обов'язки на громадських засадах, а дворяни, обрані зібранням на державні посади, вважалися чиновниками й одержували жалування, що впродовж 1797–1806 рр. виділялося з дворянської каси. Це фактично означало утримання місцевої державної адміністрації за рахунок дворянських коштів, тобто шляхтичів. Губернатор володів правом скликання дворянського зібрання, але йому не дозволялося бути присутнім на його засіданнях, а також на виборах на посади у місцевому управлінні. Проте центральна влада залишила важелі впливу для губернатора. Ним затверджувались повітові предводителі дворянства, зокрема губернські – до 1831 р. Пізніше цю функцію використовував імператор, який обирав одного із двох кандидатів, представлених дворянським зібранням.

За часів імператора Павла I зазнала удосконалення система вищого керівництва регіонами Російської імперії, посада намісника (генерал-губернатора) фактично була ліквідована, а його повноваження передані новому інституту адміністративної влади – військовому губернатору. На відміну від цивільних губернаторів та намісників, військові губернатори призначалися до міст, у яких мали виконувати військово-інспекторські функції. Проте майже усі вони за короткий термін отримували, крім своїх порівняно вузьких повноважень, ще й цивільний нагляд за справами в одній чи декількох

губерніях. Статус цивільного губернатора визначався як «начальник губернії», статус військового губернатора як «головноуправляющий в губернії», який мав функції стеження за політичними настроями населення підпорядкованої губернії, до створення Київського генерал-губернаторства у 1832 р. Відсутнім був юридичний документ, де були б розписані всі аспекти діяльності інституту військових губернаторів, але оскільки до 1796 р. існував інститут генерал-губернаторів, то й аналогією повноважень слід проводити саме з ним. У той час досить поширеною була практика відсилання до вже існуючих законів для роз'яснення тих чи інших нововведень. Таким чином, військовий губернатор, здійснюючи загальне керівництво довіреними йому губерніями, був додатковою адміністративною ланкою між імперським центром та регіоном. За умов невизначеності повноважень це ускладнювало управління краєм волинським губернаторам, які змінювалися майже щороку, що сповільнювало інтеграційні процеси в краї.

«Маніфестом про заснування міністерств» від 8 вересня 1802 р. Олександр I створив міністерську систему управління, суть якої полягала у встановленні загального адміністративного управління окремими галузями адміністрації в державі. У результаті міністерської реформи на зміну дволанковій вертикалі влади «сенат – губернатор» прийшла нова система управління «імператор – міністерство внутрішніх справ – губернатор», що суттєво зменшувало статус губернаторів в ієрархії влади. Міністерство внутрішніх справ (МВС) приймало участь у призначенні й усуненні від посади губернатора, його покаранні та заохоченні.

Губернатори виконували завдання, які перед ними ставила влада, за допомогою «губернаторської влади», що є механізмом досягнення центральною владою поставлених цілей і завдань, які реалізовує губернатор через безпосередньо підпорядковані йому губернські структури, а також через ті установи, на які поширюється його вплив.

Польське повстання 1830–1831 рр. дозволило владі остаточно послабити роль опозиційного шляхетства щодо влади у правобережних губерніях, прискорило підготовку до соціального знищення правобережної шляхти, спричинило величезні соціальні зміни.

Органи дворянського самоврядування Волинської губернії доповнили місцеве управління, оскільки набули статусу аналогічних структур центральної частини Російської імперії, де виборна служба державних чиновників та станових урядовців, що обиралися дворянським зібранням, була не самостійним інститутом, а додатком до служби за призначенням уряду. Губернських та повітових предводителів дворянства було наділено вагомим спектром обов'язків та перетворено губернатором, на своїх помічників для реалізації імперської політики у волинському краї. Таким чином, польська шляхта втратила свій статус провідної політичної сили на Волині, і його зайняли російські чиновники на чолі із губернатором. Роль волинського губернатора постійно зростала за рахунок поступового скорочення прав волинського дворянського зібрання, яке мало незначний вплив на формування складу місцевої

адміністрації. Микола I завершив процес нівелювання відмінностей в управлінні і цим самим посилював роль губернатора у волинському краї.

У період правління імператора Миколи I було вперше чітко визначено статус губернаторів і генерал-губернаторів, а також законодавчо закріплено та оформлено всі існуючі інститути місцевого управління. Чітко окреслені функції і повноваження губернаторів, як представників вищої правлячої влади на території Російської імперії в найбільш повному вигляді містяться в «Указі цивільним губернаторам» від 3 червня 1837 р. У 14 пунктах указу виписані обов'язки та права губернаторів, які регулювали сферу життя усього суспільства і мали доволі всеосяжний характер: 1) обов'язки у губернії загалом; 2) з питань загального управління; 3) з охорони законних прав, суспільного благоустрою та благочинію; 4) з народного продовольства та суспільного господарства; 5) питання повинностей; 6) охорони народного здоров'я; 7) опіки та громадського піклування; 8) справи до казенного управління; 9) справи судові; 10) відношення до військового відомства; 11) прийом та здача управління губернією; 12) огляд губернії; 13) звітність та відповідальність; 14) взаємовідносини з іншими органами та установами.

Запровадження Київського генерал-губернаторства у 1832 р. сформувало нову вертикаль влади, яка складалась із чотирьох ланок: «губернатор – генерал-губернатор – міністерство внутрішніх справ – імператор».

Недоліки централізованої системи управління мали бути усунені за допомогою реформ. Селянська, а після неї судова і міська реформи поставили діяльність губернаторів у нові умови.

Початок реформам поклав маніфест «Про Всемилійшому даруванні кріпосним прав стану вільних сільських обивателів, і про структуру їх побуту» 19 лютого 1861 р., яким Олександр II скасовував кріпацтво не відразу, а через два роки. Уведення в дію маніфесту покладалося на губернські та повітові землевпорядні комісії під керівництвом губернатора. Проте за проведенням аграрної реформи на Волині, як і в усій Правобережній Україні, повністю відповідав не губернатор, а генерал-губернатор, який, на думку влади, добре знав усі особливості регіону – як природо-кліматичні, так і етносоціальні.

Впровадження судової реформи на Правобережжі тривало десять років. Указом імператора від 23 червня 1871 р. у Волинській та восьми західних губерніях введені «Тимчасові правила про устрій мирових судових установ», які повинні були діяти до заснування земських установ. Спроби уряду обмежити доступ «польського елемента» до судових установ призвели до порушення основної мети судової реформи – виокремлення судової влади від адміністративної. Призначення мирових суддів та присяжних засідателів руйнувало основний принцип мирової юстиції – виборності суддів.

Основним завданням проведення міської реформи 1870 р. в Російській імперії була ліквідація станового принципу участі в міських виборних органах влади. Проте на Волині одним із суттєвих недоліків реформи став недемократичний виборчий закон, який позбавляв права брати участь у виборах багатьох мешканців міст. Губернське правління, яке безпосередньо відповідало за проведення в губернії міської реформи, лише цікавило, чи зможуть приватновласницькі міста після відокремлення їх від

Новоград-Волинської думи в повному обсязі виконувати покладені на них обов'язкові загальнодержавні витрати, такі як: утримання штатів поліції, в'язниць, розквартирування військ тощо. Останнє для волинського губернатора було завжди пріоритетним завданням, оскільки служило опорою для існування російського самодержавства у краї.

Велике значення мало надання губернатору права нагляду за законністю дій міського громадського управління. Усі постанови міської думи попередньо надсилалися губернатору і могли бути уведені в дію лише після їх затвердження керівником губернії. Проте навіть ті постанови, які не підлягали затвердженню, приводилися в дію лише у тому разі, коли губернатор у двотижневий термін не зупинить їх виконання. При цьому він міг керуватися тими фактами, що рішення органу міського самоврядування суперечили закону або виходили за межі повноважень громадського управління, йшли всупереч із загальними державними інтересами й потребами або порушували інтереси місцевого населення. Інакше кажучи, губернатор міг скасувати практично будь-яке рішення міських дум, а також мав право проводити ревізії управ та інших виконавчих органів громадського управління. У разі неправомірних дій губернатора чи вищої адміністративної влади, органи міської влади могли впродовж трьох місяців скеровувати скарги до урядового сенату. Нове міське положення 1892 р. значно обмежувало можливості самостійної діяльності міських дум, дозволивши запровадити контроль з боку державної адміністрації не лише за законністю рішень виборних органів міської влади, а й за їх доцільністю.

Відзначено, що земська реформа 1864 р., яка базувалася на основі досконалого відокремлення знову створених земських установ від місцевої адміністрації, у Волинській губернії не проводилася. Замість губернських та повітових земських зборів у земських губерніях у Південно-Західному краї були засновані губернські та повітові Комітети у справах земського господарства, а замість губернських та повітових земських управ – губернські та повітові управи в справах земського господарства. Ці органи складалася з коронних чиновників і земських гласних. Земські гласні, на відміну від виборних гласних у земських губерніях, також призначалися міністром внутрішніх справ. Лише 14 березня 1911 р. проголошено указ «Про поширення дії Положення про земські установи на Вітебську, Волинську, Київську, Мінську, Могилевську і Подільську губернії». У такий спосіб земське управління хоча й існувало, але являло собою галузь державної адміністрації, а не громадське самоврядування.

У третьому розділі «**Місце губернатора в економічній, релігійній і національній політиці імперії на Волині 1796 – 1914 рр.**» проаналізовано місце та роль губернатора в системі управління державними фінансами та в реалізації економічної політики самодержавства Волинської губернії.

Нормативно-правову базу розвитку торгівельно-економічних відносин на Волині склали загальноросійський тарифний та митний режим, цінова й акцизна політика царизму.

Однією із основних статей прибутків імперії була торгівля, яка сприяла розвитку економіки держави загалом і тому перебувала під контролем влади. Губернатори мали бути стежити, щоб при

здійсненні торгівлі не траплялось порушень, щоб «ходова» монета не підроблялася. Губернаторам надавалися повноваження щодо покращення шляхів сполучення як сухопутних доріг, так і водних шляхів через Головне управління шляхів сполучень громадських будівель.

Вплив губернатора на економічний розвиток губернії визначав «Наказ губернаторам» від 1837 р., у якому йшлося про те, що губернатори не мають права втручатися у приватні господарські справи фабрик та заводів. У той же час, підприємці давали запит у губернське правління, а на Волині у церковно-будівельне присутствіє, про дозвіл на будівництво підприємства (від млина до заводу), присутствіє визначало, чи можливо в принципі зведення такого об'єкта в цьому місці, після чого документи передавалися в губернську канцелярію, і вже сам губернатор вирішував дозволити будівництво чи ні. Також високопосадовець слідкував і за процесом продажу заводів та фабрик.

Єдиною установою, на яку губернатор не мав впливу, була контрольна палата, що підлягала відомству Державного контролю. Державний контролер особисто вирішував питання призначення чи звільнення посадових осіб контрольної палати, а саме керуючого, його помічника та ревізорів. Завдання контрольної палати полягало у здійсненні періодичних фінансових ревізій губернських установ, контролю за розподілом земських податків, обліком договорів, контрактів, доручень та закладних листів. Губернатору надавалося лише право, у випадку помічених зловживань, негайно довести цей факт до відома палати й повідомити контролера.

Основним фінансовим документом губернії був бюджет, який формувався комісією, що складалася із губернатора, віце-губернатора та губернського предводителя дворянства на основі прибутків та видатків губернії перед початком дворянських виборів терміном на три роки. Комісія визначала основні статті видатків губернського бюджету й подавала його для розгляду депутатам від дворянства і міст.

Виконання губернського бюджету покладалося на губернатора, губернське правління та казенну палату. Фінансова звітність про виконання бюджету губернії подавалася щорічно на розгляд губернатора. Генеральна відомість складалася до початку засідання бюджетних комітетів і була підставою для аналізу ефективності розпорядження грошовими коштами губернії та визначення планових показників на наступний бюджетний період. Таким чином, до середини 50-х рр. XIX ст. визначилися основні етапи бюджетного процесу щодо губернських коштів, які залишалися майже без змін до 1911 р., коли були створені органи місцевого самоврядування у повітах.

Із приєднанням українських земель, які належали раніше Речі Посполитій, Російська імперія зіштовхнулася зі значним релігійним і етнокультурним розмаїттям, що особливо яскраво спостерігалось на землях Волині. Тому завданням місцевої влади було здійснення політичного управління з урахуванням регіональних відмінностей та державним протекціонізмом Російської православної церкви, верховенство якої було закріплене законодавчо у твердженні, що російський імператор «не може сповідувати ніякої іншої віри, окрім Православної».

Єдиного документу, що визначав конфесійну політику держави, не існувало. Кожен імператор проводив її відповідно до власних міркувань (які визначалися вихованням, світоглядом, ступенем впливу наставників та оточення), а також з огляду на внутрішньополітичну та зовнішньополітичну ситуацію.

Особливість конфесійної політики імперії щодо іновірців у ХІХ ст. полягала в тому, що держава втручалася у сферу діяльності релігійних установ краю, безпосередньо підпорядковувала собі усі релігійні організації, встановлювала правову градацію конфесій, втручалася у процедуру релігійних обрядів.

Після ліквідації Греко-католицької церкви на Правобережній Україні у 1839 р. російський імператор Олександр ІІІ, на основі губернських звітів із цих губерній зобов'язував волинського губернатора краще працювати «в ділі збереження в народі віри і викоріненню лжевчень для покращення церковно-суспільного життя приходів краю».

Місцева влада завжди займала активну позицію при вирішенні питань, що були пов'язаних з іновірською проблемою, адже Волинь була поліконфесійним краєм і збереження порядку та релігійного миру входило одним до обов'язків губернатора. Збільшення кількості протестантів у губернії пов'язувалися з новою хвилею переселення німців-баптистів до губернії з Польщі.

Політика щодо євреїв у Російській імперії мала обмежувальний характер. Її метою було запобігти проникненню їх у великоросійські губернії, зосередивши їх переважно в західних регіонах імперії. Зокрема, і Волинська губернія увійшла до списку незмінних губерній, що формували «смугу єврейської осілості». Волинські губернатори проводили відкриту дискримінаційну політику шляхом введення губернатором обмежень у правах, втручання у релігійні обряди тощо. Для виїзду за межі чи в межах лінії осілості, євреї мали бути отримати дозвіл місцевої поліції чи губернського начальства, який давався лише для вирішення торгівельних, судових, чи пов'язаних зі спадком справ. Яскравим прикладом дискримінаційної політики щодо євреїв був циркуляр волинського губернатора П. Грессера, який «забороняє єврейському населенню Волинської губернії звичаї, що існують по теперішній час».

У кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. Російська імперія офіційно не здійснювала і не мала національної політики чи національної доктрини, хоча російський історик А. Міллер зауважує, що прагнення до збереження і навіть розширення імперії могло поєднуватися із націоналізмом, тобто розглядатися як таке, що відповідало інтересам росіян. Із цим твердженням важко не погодитися, адже прихід нової влади на Волині почався з «адміністративної русифікації», яка передбачала приїзд російських чиновників найвищого рангу і зростання кількості росіян в краї, які мали привілейоване становище.

Упродовж 1816 – 1828 рр. Волинською губернією керували губернатори В. Гіжицький, М. Бутовт-Андржейкович та віце-губернатори К. Снарський, П. Плятер, Ф. Любомирський, що були поляками. Цей період в історії Волині відзначався престижем польської мови, культури, традицій.

Усі неслов'янські народи влада відокремлювала в окремий адміністративно-юридичний стан – іногородців, що обумовлювалося низьким рівнем їх громадянськості, внаслідок якого державні повинності можуть бути до них застосовані лише з найбільшою поступовістю через своєрідний лад їх побуту. До числа іногородців на праві виключення увійшли і євреї.

Реалізація національної політики у Російській імперії відповідала за збереження та укріплення існуючого політичного ладу. Уряд усвідомлював, що в імперії немає всеосяжного контролю над розвитком громадської думки, яку можна сформулювати чи змінити у сфері освіти, тому влада поставила її на перший план політичного виховання суспільства. Самодержавство за допомогою волинського губернатора, реалізовувало основну стратегічну мету, якою була не «русифікація», а формування проросійської національної свідомості, через освіту та церкву, що забезпечувала лояльне ставлення до правлячої династії.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження і виділено основні положення, які винесено на захист.

Здійснений аналіз історіографії, обраної теми свідчить, проте що досі вона не стала предметом спеціального наукового вивчення. Проведений аналіз джерел щодо наявності інформації у спеціальній науковій літературі, законодавчих актах, архівних матеріалах дозволяє стверджувати, що використаний інформаційний ресурс цілком достатній для розв'язання поставлених завдань і досягнення, сформульованої у дослідженні мети.

Реалізація форсованої інкорпораційної політики російського самодержавства та налагодження дієвого адміністративного управління у Волинській губернії потребували передислокації та подальшого розквартирування на території краю значної кількості військових формувань. Таким чином, губернська система управління на Волині встановлювалася під безпосереднім керівництвом генерал-губернатора. Саме тому першочерговим завданням діяльності адміністративних установ волинського губернатора В. Шереметєва було вирішення питань щодо облаштування та постачання усім необхідним розташованих на Волині військових, а також запобігання їх можливим конфліктам із місцевим населенням.

Отже, перший етап формування територіального устрою та адміністративного управління Волинської губернії мав забезпечувати зміцнення позицій імперії в регіоні. Проте зроблено було це не шаблонно, а на основі донесень і пропозицій генерал-губернаторів і губернаторів, що, з одного боку, забезпечувало необхідний державний контроль над реалізацією надзвичайно важливого завдання, а з іншого, дозволяло врахувати інтереси місцевих землевласників і запобігти прояву їх невдоволення.

У 1802 р. міністерська реформа змінила територіальний принцип губернського управління на галузевий, який перетворив губернатора на чиновника міністерства внутрішніх справ. Це зумовило виділення трьох основних завдань губернаторської влади, які було піддано аналітичному осмисленню на прикладі діяльності волинських губернаторів і представлено на сторінках цього дослідження.

Подільський військовий губернатор, здійснюючи загальне керівництво довіреними йому губерніями, був додатковою адміністративною ланкою між імперським центром та регіоном, що за умов невизначеності його повноважень ускладнювало управління краєм волинськими губернаторами.

Незважаючи на реальне зниження статусу губернаторів, МВС намагалось зробити їх більш ефективними. Для МВС губернатор був основною ланкою, що поєднувала його з губерніями, одним із основних джерел інформації та головним виконавцем розпоряджень. Губернатори виконували завдання, які перед ними ставила влада, за допомогою губернського правління, власної канцелярії, різноманітних комітетів, комісій, «присутностей», тобто адміністрації губернії.

На середину XIX ст. волинський губернатор впливав на усі сфери життя у своєму регіоні, окрім війська та митниці, що було в юрисдикції генерал-губернатора. Губернське правління перетворилося до середини XIX ст. у виконавчу губернську інстанцію, хоча управляти губернією ці інстанції мали спільно і колегіально, що неодноразово підтверджувалось законодавчо.

Селянська, а після неї судова і міська реформи поставили діяльність губернаторів у нові умови, що мали на меті поступове втілення елементів децентралізації влади. На місцях створювалися нові органи, в тому числі із виборним складом, які багато в чому перебрали на себе функції центральних установ. Міністерство внутрішніх справ намагалось перетворити губернатора на центральний орган місцевого управління, який би координував діяльність усіх губернських установ. Проте волинський губернатор залишався першим чиновником у губернії і після реформ, оскільки їх проведення в Південно-Західному краї кардинально відрізнялися від тих, які проводилися у внутрішніх губерніях імперії.

Земська реформа 1864 р., яка базувалася на основі досконалого відокремлення знову створених земських установ від місцевої адміністрації, у Волинській губернії не проводилася, що зумовлювало відмінність проведених реформ у краї.

Характерна особливість посади губернатора на Волині, після проведення реформ, полягала у тому, що вплив губернаторської влади на місцеві органи здійснювався не тільки шляхом прямого підпорядкування, але й через головування та участь губернатора в роботі губернських присутностей, комітетів та комісій, а також через здійснення контролю за діяльністю місцевих органів різних відомств та органів місцевого самоврядування.

На початку XX ст. волинський губернатор володів значною адміністративною владою, а головне – владними повноваженнями директивного характеру для виконання значного кола обов'язків, що були зазначені в указі губернаторам від 1837 р. та 1857 р. Загалом коло обов'язків губернатора на початку XX ст. було досить значни і не сприяло успішному процесу управління Волинською губернією, тому залучення військових чинів до питань організації та управління було особливим способом освоєння Російською імперією своїх національних окраїн.

Шляхта Волині була прирівняна до російського дворянства і тому утворила Волинське дворянське зібрання, яке обирало державних чиновників та станових урядовців, що формували органи місцевої

державної адміністрації за рахунок дворянських коштів. Центральна влада особливо виділяла самостійність предводителя дворянства та дворянських зібрань від місцевої адміністрації в особі волинського губернатора, який лише володів правом скликання дворянського зібрання, але йому не дозволялось бути присутнім на його засіданнях, а також при виборах на посади в місцеві адміністрації. Надаючи такі права дворянству, на наше переконання, самодержавство сподівалася на співпрацю з місцевою елітою, яка мала забезпечити соціальну стабільність та міцну йому опору на місцях на початковому етапі інкорпорації Волині.

Після польських повстань 1831 р. і 1863 р. волинське дворянське зібрання потрапило під цілковитий контроль генерал-губернатора і виборні ним чиновники нічим не відрізнялися від призначених із центру. Доречно зауважити і те, що зміцненню влади волинського губернатора сприяли польські повстання, які зменшили до мінімуму самостійність та вплив дворянського зібрання у Волинській губернії. Отже, влада губернатора зміцніла, а волинське дворянське зібрання фактично перестало представляти інтереси польської шляхти і стало виконувати адміністративні розпорядження керівника губернії.

Самодержавство намагалося використати сировинний потенціал Волинської губернії, покращуючи шляхи сполучення, організовуючи ярмарки, посилюючи торгівельні зв'язки краю із внутрішніми губерніями, а також переорієнтовуючи торгівельні шляхи на південь до чорноморських портів. Для реалізації цих завдань уряд використовував високі митні тарифи для іноземних товарів, що забезпечувало внутрішній ринок губернії для іноземної конкуренції за підтримки волинського губернатора. Це сприяло увезенню російських товарів та появі російських купців, що мали привілейоване становище і були економічною опорою держави у волинському краї.

Фіскальна функція, що пов'язана із прибутковою частиною бюджету, формувалися за рахунок забезпеченню збору податків, стає найважливішим із завдань, які виконував губернатор у Волинській губернії. Губернатор зобов'язувався стежити за своєчасним збором різних податей, недопущенням недоїмок і терміною доставкою коштів. Волинський губернатор впливав на економічний розвиток, коли очолював бюджетний комітет (з 1851 р. – комітет губернських повинностей), який визначав основні напрями економічного розвитку регіону. Його головування у цьому комітеті дозволило особисто впливати на складання місцевих бюджетів та за допомогою дозволів здійснювати нагляд за економічною діяльністю на Волині.

У такий спосіб регламентування різних сфер економіки Волинської губернії та розчленування функцій між різними установами мали на меті якнайповніше використати сировинний потенціал Волині. Реалізація економічної політики самодержавства відбувалася за умов забезпечення волинським губернатором надійного контролю на місцях та його безпосередньої участі в економічному житті краю.

Релігійна політика Російської імперії на Волині у досліджуваній період піддавалася постійним змінам, які залежали від імператора, від внутрішньополітичної ситуації в імперії, а пізніше – від

польських повстань. Результатом повстань на Волині стало зміцнення позицій РПЦ. Це сталося внаслідок ліквідації Греко-католицької церкви, обмеження римо-католиків у правах та державного протекціонізму щодо православного кліру. Реалізація релігійної політики на Волині мала стратегічне значення для імперії, оскільки це була прикордонна губернія, де православна церква мала ідеологічне значення.

Діяльність Католицької церкви повністю обмежувалася на законодавчому рівні і одночасно постійно підлягала постійному нагляду з боку поліції, яку на місцях контролював губернатор. Уряд через губернаторів проводив відкриту дискримінаційну політику. Щодо іудаїзму, то шляхом уведення обмежень у правах, втручання в релігійні обряди тощо, а також на усунення «експлуатації» євреями корінного населення.

Що стосується протестантських конфесій, представниками яких були колоністи (чехи, німці), то в середині XIX ст. державною владою було переглянуто все законодавство, а прийняття нового скеровувалися на те, щоб перехід у православ'я відбувався добровільно. Наведені характеристики засвідчують, що релігійна політика Російської імперії на Волині мала обмежувальний характер щодо неправославних і була успішною лише із використанням поліційно-адміністративного ресурсу під керівництвом волинських губернаторів.

Національне питання займало важливе місце у внутрішній політиці російського уряду, своєрідним опорним пунктом якої ставали західні губернії. Об'єднання слов'янських народів цього краю з великоросами у єдину загальноруську націю повинно значною мірою сприяти розширенню бази ідеологічного впливу в межах імперії. Діяльність уряду в цьому регіоні розпадається на три окремих, але взаємопов'язаних напрямки, що умовно співпадають із уварівською тріадою: зміцнення позицій РПЦ, посилення державного контролю шляхом повної інтеграції адміністративної та освітньої систем краю в загальноімперські і розширення впливу російської освіти. Уряд за допомогою волинського губернатора реалізовував головну стратегічну мету, якою була не «русифікація» як така, а формування проросійсько налаштованої національної свідомості.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

I. Статті у фахових виданнях

1. Желізняк В. Особливості організації державного управління на Правобережній Україні / В. Желізняк // Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2010. – Вип. 38. – С. 5–7.

2. Желізняк В. Особливості державного управління в Російській імперії на Правобережній Україні / В. Желізняк // Волинські історичні записки : збірник наукових праць. – 2010. – Т. 5. – С. 45–48.

3. Желізняк В. Губернатор в системі управління Правобережної України / В. Желізняк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету. – 2010. – Вип. 20. – С. 20–22.

4. Желізняк В. Релігійна політика Російської імперії на Правобережній Україні кінця ХІХ– початку ХХ століття / В. Желізняк // Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія Харківського національного педагогічного університету Г. С. Сковороди. – 2011. – Вип. 42. – С. 14–18.

5. Желізняк В. Питання державного управління в Російській імперії за матеріалами анонімного донесення / В. Желізняк // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. – 2011. – Т. 28. – С. 468–472.

6. Желізняк В. Особливості взаємовідносин дворянського зібрання та губернатора у Волинській губернії кінця ХVІІІ - початку ХІХ ст. / В. Желізняк // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 10. – С. 11–13.

7. Желізняк В., Бармак М. Волинський губернатор у військовій політиці Російської імперії наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ ст. / В. Желізняк, М. Бармак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2012. – Вип. 2. – С. 11–13.

ІІ. Матеріали міжнародних і всеукраїнських конференцій

8. Желізняк В. Особливості державного управління в Російській імперії на Правобережній Україні / В. Желізняк // Матеріали ІІІ Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 12–13 листопада 2010 р.). – Житомир, 2010. – С. 42–44.

9. Желізняк В. Історичний портрет губернатора В. В. фон Валя / В. Желізняк // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали V Міжнародної науко-практичної конференції студентів і аспірантів (м. Луцьк, 10 – 11 травня 2011 р.) : у 3 т.– Луцьк, 2011. – Т1. – С. 47–48.

10. Желізняк В. Етноконфесійна політика імперії на західноукраїнських землях кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. / В. Желізняк // Матеріали ІV Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, 18–19 листопада 2011 р.) : збірник наукових праць. – Житомир, 2011. – С. 29–31.

11. Желізняк В. Губернатор Фундуклей як меценат / В. Желізняк // Актуальні проблеми гуманітарної освіти : збірник наукових праць. – Кременець, 2011. – С. 34–37.

12. Желізняк В. Імперські органи влади на західноукраїнських землях в кінці ХVІІІ – середині ХІХ століття: краєзнавчий аспект / В. Желізняк // Брідщина – край на межі Галичини і Волині : матеріали

шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури (м. Броди, 20 квітня 2012 р.). – Броди, 2012. – Вип. 5. – С. 115–120.

13. Желізняк В. Специфіка формування Волинської губернії як адміністративно-територіальної одиниці Російської імперії / В. Желізняк // Твердиня над Іквою : матеріали міжнародній наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченій 520-річчю Дубенського замку (м. Дубно, 17–18 жовтня 2012 р.). – Дубно, 2012. – С. 124–129.

14. Желізняк В. Інститут губернаторства в Російській імперії (на прикладі Волинської імперії) / В. Желізняк // Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.). – Тернопіль, 2012. У двох частинах. – Ч. II. – С. 95–100.

АНОТАЦІЯ

Желізняк В.М. Губернатор в системі місцевого управління Російської імперії 1796 – 1914 рр. (на матеріалах Волинської губернії). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2013.

У дисертації на основі опрацювання значної кількості архівних документів, вивчення й осмислення з урахуванням сучасної методології опублікованих джерел і наукової літератури, комплексно і всебічно досліджено діяльність волинського губернатора в системі місцевого управління Російської імперії 1796 – 1914 рр. Розкрито історію формування губернії та організації губернської влади на Волині після поділів Речі Посполитої. Проаналізовано посаду губернатора та межі його губернської влади у Волинській губернії з урахуванням специфіки місцевого управління краю в кожен із історичних етапів його існування. Доведено, що губернатор за допомогою губернаторської влади усї свої сили скеровував на приведення місцевих управлінських структур до однорідності з метою повної інтеграції краю до складу Російської імперії.

Досліджено основні економічні перетворення у Волинській губернії, за допомогою яких влада намагалася максимально використати вигідне географічне розташування краю та економічний потенціал, що здійснювалося під керівництвом та контролем губернатора. Проаналізовано вплив діяльності губернатора на реалізацію релігійної та національної політики Російської імперії.

Ключові слова: Волинська губернія, губернатор, Російська імперія, губернська влада, економічна політика, релігійна політика, національна політика.

АННОТАЦИЯ

Желизняк В.М. Губернатор в системе местного управления Российской империи 1796 – 1914 гг. (за материалами Волынской губернии). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2013.

В диссертации на основе анализа значительного количества архивных документов, их изучения и осмысления с учетом современной методологии опубликованных источников и научной литературы, комплексно и всесторонне исследована деятельность волынского губернатора в системе местного управления Российской империи 1796 – 1914 гг. Раскрыта история формирования губернии и организации губернской власти на Волыне после разделов Речи Посполитой. Проанализированы должность губернатора и пределы его губернской власти в Волынской губернии с учетом специфики местного управления края в каждом из исторических этапов его существования. Доказано, что губернатор с помощью губернаторской власти все свои силы направлял на приведение местных управленческих структур Волынской губернии в однородность с целью полной интеграции края в состав Российской империи.

Исследованы основные экономические преобразования в Волынской губернии, с помощью которых власти пытались максимально использовать выгодное географическое положение края и экономический потенциал, что осуществлялось под руководством и контролем губернатора. Проанализировано влияние деятельности губернатора на реализацию религиозной и национальной политик Российской империи.

Ключевые слова: Волынская губерния, губернатор, Российская империя, губернская власть, экономическая политика, религиозная политика, национальная политика.

SUMMARY

Zheliznyak V.M. Governor in the system of Russian Empire local government in 1796 – 1914 (based on the materials of Volyn province). – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of history in specialty 07.00.01 – history of Ukraine. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Gnatyuk, Ternopil, 2013.

In dissertation on the basis of bringing in turnover a considerable array of the archived documents, study and comprehension based on modern methodology of published sources and scientific literature, comprehensively and all-round investigated activity of the Volyn governor in the system of local government of the Russian empire in 1796 -1914.

The history of forming province and province power organization in Volyn after the divisions of

Commonwealth is discovered.

It was analysed the position of governor and limits of his provincial authorities in Volyn province taking into account the specific of the land local governments in each of the historical stages of its existence.

It is marked in research that realisation of Russian autocracy incorporation policy and establishing affective administration management in Volyn province, required redeployment and further cantonment on the land territory a major number of military units.

Governors executed the tasks, which were putted them by power, with the help of governor's power, what is the mechanism of achievement putted aims and tasks by central power, which are realising by a governor through directly inferior to him province establishments, and also through those establishments on which his influence spreads. It is well-proven that governor with the help of governor power all his forces sent on bringing local administrative structures of the Volyn province to homogeneity with the aim of land complete integration to the complement of Russian Empire.

The Polish revolt in 1830-1831 allowed power finally to weaken the role of opposition noble, in relation to power in right-bank provinces, accelerated a preparation to the social elimination of right-bank gentry, caused a huge social changes in the Volyn land. The Kyiv general-governorate was entered in 1832, that formed the new vertical line of power, that consisted of four links: governor – governor general – Ministry of internal affairs – emperor.

The period of the emperor Mykola I rule is analysed, when it was at first clearly determined a status of governors and general - governors, and also all existent institutes of local government are legislatively envisaged and executed. The function and powers of governors as a higher ruling power representatives on the territory of Russian empire in the most complete kind contained in Decree to the civil governors from June, 3, 1837, are exactly selected.

Disadvantages of the centralized control system must be removed by means of reforms. Peasant, and forward after it the judicial, rural and municipal reforms setted the activity of governors into the new conditions. New authorities were created on places, including with elected staff, which largely sorted out on itself the functions of central establishments. It is proved that the Volyn governor after the reforms remained the first official in a province, as its realizations in the South-West land cardinally differed from those that were conducted in the internal provinces of the Russian empire.

The basic economic transformations in the Volyn province, by means of which a power tried maximally use the advantageous geographical location of the land and economic potential, that came true under guidance and control of governor, were investigated. The only establishment, on which a governor did not have an influence was a control chamber that submitted straight to the department of State control. Influence of governor activity on realization of religious policy of power in Volyn, was analysed. The empire confessional policy in relation to the people of other faith in XIX century consisted in that the state interfered into the sphere of the believers religious feelings, straight subordinated all religious organizations, set legal gradation of confessions,

interfered into the procedure of religious ceremonies. A role and a place of the Volyn governor in realization of national policy of the Russian empire, and also his influence on realization of project of the Great Russian People, are reflected. A government understood that to form or change a public opinion in the empire is possible through education, that why power put it on the first place of the political education of Volyn empire society, in particular.

Key words: Volyn province, the governor, the Russian Empire, the provincial government, economic policy, religious policy, national policy.

Підписано до друку 15.02.2013 р.
Формат 60x90/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 119

Віддруковано у видавничому центрі “Вектор”
46018, м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 2-Б,
Тел. (0352) 40-08-12
(0352) 40-00-63

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР №33 від 06 грудня 2007 р.
СПД Созанський А. М.